

Musul İstanbul Bağdat Arasında Bir Müzik Köprüsü

Musullu Hafız Osman

A Music Bridge Between Mosul Istanbul Baghdad
Hafız Osman From Mosul

Doç.Dr. Türkan UYMAZ YAZAR

ORCID: 0000-0002-9501-6798 • Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dr. Öğr. Üyesi •
turkan.uymaz@deu.edu.tr

-----||Araştırma Makalesi || Research Article

Özet

Tasavvuf, edebiyat, musiki ve kıraat ilimlerinin birbiriyle olan organik bağının önemli bir temsilcisi olan Musullu Hafız Osman Efendi, İstanbul ve Arap ülkeleri arasında müzikal etkileşimi sağlamış önemli bir figürdür. Farklı bir kültüre mensup bir birey olarak Musullu Hafız Osman Dede'nin Türk musikisine hizmetleri ve icra üslubuna dair tercihleri vurgulanarak, günümüz sanatkarlarınca anlaşılması amaçlanmıştır.

Hafız Osman Efendi, Türk müziğiyle Arap müziği arasında bir köprü olduğu kadar, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş döneminin de simgelerindedir. Osmanlı topraklarında Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde yaşanan siyasi değişimler ve Batılılaşma sürecinin sebep olduğu musiki alanında yaşanan bazı yasakların sonucu olarak, doğu ile batı arasında sıkışan Türk müzik kültürü, arabesk adı verilen bir sentez ortaya koyan müzisyenlerin elinde deforme olmaya başlamıştır. Bu sancılı dönemin geçiş sürecinde klasik müziğine sahip çıkan Zekai Dede, Hüseyin Fahreddin Dede ve Tanburi Cemil Bey gibi musiki üstatlarının meşk silsilesine dâhil olan Hafız Osman Efendi'nin nasıl bir köprü olduğu bu çalışma ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

Hafız Osman Efendi'nin yaşadığı dönem, çevresi ve seyahatleri incelenerek Türk müzik kültürüne etkileri saptanmıştır. Ortaya konan bilgiler Osman Dede'nin münevver kimliğinin, manevi olgunluğunun, eserlerinin ve geliştirdiği kendine has icra üslubunun gelecek kuşaklara örnek olması bakımından önem taşımaktadır.

Musullu Osman Efendi, musiki ve kıraat ilimlerinde taklitten tahkike bir yol olduğunun göstergelerindedir. Bu makalede, taklit ve özentî aşamasında kalmadan kendi müzikal kimliğini keşfetmenin, geleneğe bağlı kalmak suretiyle, bir tekrarcı olmadan geleneği içinden yenileştirerek, kendine has bir üslup geliştirmenin mümkün olduğu Osman Efendi özelinde anlatılmıştır.

Osman Efendi, form ve coğrafya açısından türü ayırt edici üslubun müziğe etkilerinin net bir şekilde açıklanabileceği önemli örneklerden biridir. Arap kökenli olmasına rağmen bestelediği Türk musikisi eserlerinde klasik Türk musikisi geleneğindeki icra üslubuna bağlı kalmıştır. Musul'da yaptığı müziklerde ise bir Arap müzisyen olmanın hakkını vermiştir. Kur'an-ı Kerim tilavetinde de Osman Efendi, Musul'da Kıraat ilimlerinde usta bir eğitimci haline gelmiş olmasına rağmen, İstanbul usulü Kur'an tilavetini öğrenecek kadar bulunduğu kültüre sevgi ve saygı duymuştur. Bu hususun millî tilâvet üsluplarının korunmasının ve kıymetlerinin anlaşılmasının önemine dair alt metnini vurgulamak makalenin hedefleri arasındadır. Çünkü her kültürün genetik kodlarıyla, toplumsal karakteriyle, estetik algısıyla, millî musikisiyle, dili, konuşma tavrı ve ağız yapısıyla şekillendirdiği sosyal ve bilişsel kendine has dil ve müzik geleneği olmalıdır.

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden literatür tarama, veri analizi ve tarihi kaynakların incelenmesi yöntemiyle oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Musullu Hafız Osman, Türk Müziği, Mevlevî, Dini Musiki, Bestekâr

Abstract

Hafız Osman Efendi from Musul, who is an important representative of the organic bond between Sufism, literature, music and qiraat sciences, is an important figure who provided musical interaction between Istanbul and Arab countries. It is aimed to be understood by today's artists by emphasizing the services and performance style choices of Hafız Osman Dede from Musul, as an individual from a different culture.

Hafız Osman Efendi is not only a bridge between Turkish music and Arabic music, but also a symbol of the transition period from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey. As a result of the political changes in the Ottoman lands during the Tanzimat and Constitutional Periods and some prohibitions in the field of music caused by the Westernization process, Turkish

Gönderi Tarihi / Sending: 07.12.2022 || Kabul Tarihi / Accepted: 12.12.2022 || Yayın Tarihi / Published: 20.12.2022

Copyright: © 2020 by the authors. Licensee USTAD. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

music culture, which was stuck between east and west, started to deform in the hands of musicians who put forward a synthesis called arabesque. In this article, it has been tried to reveal what kind of bridge Hafız Osman Efendi was, who was included in the meşk line of music masters such as Zekai Dede, Hüseyin Fahreddin Dede and Tanburi Cemil Bey, who took care of his classical music during the transition period of this painful period.

The period in which Hafız Osman Efendi lived, his environment and travels were examined and his effects on Turkish music culture were determined. The information revealed is important in that Osman Dede's intellectual identity, spiritual maturity, works and the unique performance style he developed are an example for future generations.

Osman Efendi from Mosul is one of the indicators that there is a way from imitation to investigation in music and recitation sciences. In this article, it is explained specifically for Osman Efendi, that it is possible to discover his own musical identity without being in the stage of imitation and wannabe, to develop a unique style by renewing the tradition from within without being a repeater, by adhering to the tradition.

Osman Efendi is one of the important examples where the effects of distinctive style on music can be explained clearly. Despite being of Arab origin, he adhered to the performance style in the classical Turkish music tradition in the Turkish music he composed. In the music he made in Mosul, he gave the right to be an Arab musician. Even though Osman Efendi became a master educator in the sciences of recitation in Mosul during the Quran recitation, he had enough love and respect for the culture he lived in, enough to learn the Istanbul style Quran recitation. It is among the objectives of the article to emphasize the subtext of this issue on the importance of preserving national recitation styles and understanding their value. Because every culture should have its own social and cognitive language and music tradition shaped by its genetic codes, social character, aesthetic perception, national music, language, speaking attitude and mouth structure.

This article was created by the method of literature review, data analysis and historical sources, which are among the qualitative research methods.

Keywords: Hafız Osman from Mosul, Turkish Music, Mevlevi, Religious Music Composer

Giriş

Müzik diğer geleneksel sanatlara kıyasla insana en hızlı etki eden sanat dallarından biridir. Müziği kullanarak kitleleri etki altına almak ve bazı amaçlar doğrultusunda harekete geçirmek mümkündür. Bugünkü popüler müzik öğelerine ve dünyadaki klasik müziklere bakıldığında müziğin insan üzerindeki pozitif ve negatif tesirlerini görmek mümkündür. Dünyadaki klâsik müziklerin temelinde baktığımızda hepsinin temelinde dini musikinin yattığı görülmektedir. Kiliseden neşet eden klasik Batı müziği gibi Türk müziği de bütün dallarıyla, temelinde inanç, eğitim ve şifa olguları olan bir müzik türüdür. Türk müziğinin oluşumu, gelişimi ve nesilden nesile aktarımında dini kimlikleriyle de ön planda olan hafız musikişinaslar bu müziği özü itibarıyla kavramış şahsiyetlerdir. Bu sebeple hafız, durak-han, Mevlidhan, müezzin vb. olarak müzik hayatına dini musiki ile başlamış sanatkarlar klasik Türk müziğinin her alanında başarı gösteren ve aktarımında önemli rol oynayan sanatkarlar arasında yer almışlardır. Ayrıca pek çoğu idrak düzeyi ve manevi olgunlukları bakımından da buldukları çevrelerce örnek alınmış, itibar gösterilmiş şahsiyetlerdir. Yakın tarihimizden örnek vermek gerekirse bu hafız musikişinaslar arasında; Sadettin Kaynak, Hafız Burhan, Hafız Kemal, Kani Karaca, Ali Rıza Sağman, Bekir Sıdkı Sezgin gibi pek çok isim sayılabilir.

Türklerde müziğin İslamiyet'in kabulünden önceki dönemlerde dahi tedavi amacıyla da kullanılması, Osmanlı şifahanelerindeki fiziksel ve ruhsal hastalıkların Türk müziği makamlarıyla tedavi edilmesi gibi unsurlar dikkate alındığında, Türk müziğinin insan üzerindeki olumlu etkilerinden bahsetmek mümkündür. Türk müziğinin nağme yapısı ve sözel içeriği metafizik olgular ve manevi değerler barındırdığından, tarih boyunca bu alanda nezaketli, estetik yaşantıya önem veren, münevver bilge şahsiyetler yetişmiştir. Geleneksel sanatların meşk sistemi denilen usta-çırak ilişkisiyle öğretim ve aktarımı, kabul gören en verimli yöntemdir. Bu sebeple musikide de üstat silsilesi önem arz eder. Ustanın yetiştiği ekolün güvenilirliği müzikal hafıza ve icra üslubunun geçmişle gelecek arasında bir köprü vazifesi görerek, geleneğin deformasyona uğramadan gelecek nesillere intikalini sağlar. Bu yolla

müzik, edebiyat ve manevi değerler gibi olguların yaşatılması medeniyetin devamlılığı için çok önemli faktörlerden biridir. Çünkü geleneksel müzikler bir medeniyeti medeniyet yapan değerlerden biridir. Musullu Hafız Osman Dede de sağlam bir ekolden yetişmiş ve yetiştirdiği öğrencilerle bağlı bulunduğu usta-çırak zincirinin halkalarına yenilerini eklemiş bir sanatkârdır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemiyle cumhuriyetin kuruluşuna kadar olan dönemde yaşamış olması, geleneksel müzik kültürünün Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılmasında rol oynayan önemli figürlerden biri olduğunu gösterir. Ayrıca Osmanlı topraklarında Musul, İstanbul ve Bağdat arasında da bir kültür-sanat köprüsü vazifesi görmüş olması bakımından da Osman Dede'nin yaşamı, ilmi yönleri, sosyal kişiliği, besteleri, çevresi, icracılığı ve Kur'an-ı Kerim okuyuşundaki ustalığı irdelenmesi gereken bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yöntem

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden literatür tarama, veri analizi ve tarihi kaynakların incelenmesi yöntemiyle oluşturulmuştur. Arapça, Türkçe ve İngilizce kaynakların yanı sıra görsel ve işitsel veri platformlarından faydalanılmıştır. Çoğunluğu musiki, edebiyat, tasavvuf kaynakları ve nota arşivleri olmakla birlikte, bu çalışmada, dinler tarihi, tarih, felsefe ve sosyoloji ile ilgili kaynaklar, kültürel ve tarihî içeriğe sahip eser, gazete, makale, belgesel, ses kayıtları ve tebliğlerden de istifade edilmeye çalışılmıştır.

Bulgular

XIX. yüzyılın ilk yarısında özellikle Sultan III. Selim ve II. Mahmut'un musikişinaslığı ve himayesinde Türk musikisi bütün ihtişamıyla gelişmiştir. Ancak bu asrın ikinci yarısının musiki açısından duraklama ve gerileme döneminin başlangıcı olduğu düşünülmektedir. Süreç içerisinde Batı müziğinin yayılması, mehterhanenin kapatılması, klasik formlarda daha az eser bestelenip şarkı formunun yaygınlaşması vb. faktörler bu zemini hazırlamış olsa da, Türk müziğinin neo-klâsik ve romantik dönemlerinde de büyük sanatkârlar yetişmiştir. 1925 yılındaki kapatılışlarına kadar olan süreçte, Osmanlı coğrafyasında özellikle tekkelerde, Enderun mektebinde, Darüşşafaka gibi okullarda, özel meşkhanelerde ders veren ustalar ve eğitim alan talebeler elinde Türk müziğinin üretimi süreklilik arz etmiştir (Tanrıkorur, 2011: 13). Türk musikisi dini, klasik, folklorik, askeri ve tasavvufi dallarıyla bir bütün olarak ele alındığından, gelenekte bestecilerin bir form taassubu yoktur. Genellikle besteciler musikinin pek çok türünde eserler vermişlerdir. Bu yolla Türk musikisi her dalda gelişmiş ve üretilmiştir (Tanrıkorur, 2011: 44). Özellikle üç kıtada hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok bölgesinde bulunan Mevlevihaneler yüzyıllarca bir konservatuvar görevi görmüştür. Diğer tasavvufi yollara ait tekkelerde yetişen musikişinaslar da eklendiğinde, Türk musikisinin geniş bir coğrafyaya yayılmasında, nesilden nesile aktarılmasında ve gelişmesinde tekkelerde yetişen sanatkârların rolü çok büyüktür. (Aksoy, 2009:58)

XVI. yüzyıldan itibaren Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-necât* adlı mesnevisinin besteli veya irticalen icra edilmesiyle gerçekleştirilen mevlid-i şerif merasimleri toplumun sosyal kültürünün bir parçası haline gelmiştir. Anadolu'da dini ve milli özel günlerde, asker ve hac uğurlamalarında, doğum, sünnet düğün ve cenazelerde, yas günlerinde, okula başlama, anma vb. merasimlerde, muharrem ve ramazan aylarının gelmesi gibi vesilelerle Mevlid merasimleri yapılmaktadır. Bu merasimlerde yerine göre, Kur'an-ı Kerim tilaveti, ilahi, tevşih, kaside, naat, salat, mersiye, tekbir ve dualar da icra edilmektedir. Dolayısıyla Türk toplumunun her kesiminde özellikle musiki icrasında maharetli hafız mevlidhanlar her zaman çok itibar görmüştür. Yakın dönemin mevlidhanları arasında hünkâr mevlidhanı Boyabatlı Mustafa Şevki Efendi, Süleymaniye Camii baş müezzini Hâfız Kemal Efendi, Mecit Sesigür, Esat

Gerede, Yeraltı Camii imamı Ali Üsküdarlı Efendi, Hüseyin Sebilci, Kâzım Büyükkaksoy, Aziz Bahriyeli, Fevzi Mısır, Emin Işık, Zeki Altun ve Kâni Karaca en tanınmışlarıdır (Sağman, 1051: 228). Musullu Hafız Osman da yaşadığı dönemin en ünlü mevlidhanlarından biridir. Ali Rıza Sağman onun Kur'an okuyuşunu ve mevlidini çok kez dinlediğini belirtmiştir. Musullu Osman Efendi'nin Mevlidhanlığındaki ustalığının yanı sıra bahirlerdeki manayı anlatarak Mevlid okuması, onun çok davet edilen bir Mevlidhan olmasının başka bir sebebidir. Mevlid icra ederken beyit aralarında durup dinleyenlere şerh ettikten sonra okumaya devam ettiğine bizzat şahit olan Sağman, Musullu Hafız Osman'ın hafız, musikişinas, bestekâr, astronom, müfessir, muhaddis, diplomat ve mutasavvıf olarak hezarfen kişiliğine dikkat çekmiştir. Bazı kaynaklarda Osman Efendi'nin tiz bir sese sahip olduğu belirtilmesine rağmen Sağman, onun sesinin parlak olmayan, boğuk fakat sanatlı ve hatasız olduğunu ifade etmiştir (Sağman, 1951: 217). Edip ve tarihçi Muhammed Behcet el-Eserî onu şöyle tasvir etmektedir: "*Hüzne gark olmuş ruhları dahi yeniden diriltten, ağaçların en tepelerindeki kuşları bile lâil eden bir sesi vardır.*" (Al Bakri, 1996: 67). Musullu Hafız Osman beste yapma hızında inanılmaz bir yeteneğe sahiptir. Birkaç dakika içinde bir ilahi vücuda getirebilmektedir. Son derece azimli ve enerjik bir zattır (Kerim, 2017: 13).

Osman Efendi'nin olağanüstü kabul edilen yetenekleri, müzik yeteneği ile sınırlı değildir. Gözleri âmâ olan Osman Efendi'nin insanları aradan kaç sene geçerse geçsin koku duyusuyla veya ellerine dokunarak tanımak gibi bir özelliğe de sahiptir. Hatta daha önce hiç bir araya gelmediği tanımadığı kimselerin dahi eğer ailesini tanıyorsa oluşan genetik koku hafızasıyla kimin çocuğu olduğunu söyleyebildiği kaynaklarda yazmaktadır. Osman Efendi'nin tümevarımla bilgi toplayan ve analiz eden zihni onun bilişsel ufku genişletmiştir. Görme engelli bir birey olarak sahip olduğu bu ruhsal mercekler onun çok seyahatli, kalabalık ve pek çok alanda hizmet ederek geçen yaşamını kolaylaştırmıştır (Kerim, 2017: 7).

Asr-ı Saadet'te sınırlı bir makam ve nağme kullanımı üzerinden icra edilen Kur'an tilâveti bugün geldiği noktada müziğin ve Kur'an okuma ilimlerinin gelişimiyle doğru orantılı olarak oldukça gelişmiş ve zenginleşmiştir. Süreç içerisinde her İslam ülkesi geleneksel müzik kültürleriyle kendilerine has tilâvet usulünü belirlemiştir. İslam dünyasında en çok kabul görmüş tarz, kıraat ilminde olduğu gibi İstanbul ve Mısır usulü Kur'an tilâvetidir. Mısır'da Mustafa İsmail, Sıddık Mişavi, Mustafa Ragıp Galveş gibi isimler öne çıkarken, Musullu Hafız Osman, Hafız Şehla Osman, Abdurrahman Gürses, Üsküdarlı Ali Efendi, Sadettin Kaynak, Kani Karaca ve İsmail Biçe gibi pek çok hafız İstanbul usulü Kur'an tilâvetine yön vermiştir. Bunlardan Musullu Hafız Osman Türk ve Arap tavrını mezcederek kendine has bir tavır geliştirmiştir (Yılmaz, 2017: 233-246). Musullu Hafız Osman İstanbul'da büyük hocalardan öğrendiği klasik Türk musikisi makam seyirlerini Irak, Tiflis, Bağdat, Mısır yörelerine taşımış ve Arap müziğinin gelişimine de katkıda bulunmuştur. Ayrıca hicazkâr, nihavent ve türevi makamların, Türk müziğinin Aksak usullerinin de Mısır'da bilinmediğini, Hâfız Osman sayesinde tanındığını da eklemek gerekir (Al Bakri, 1996: 69). Kerkük ve Musul'un makam üstatlarının birçoğunu cezbeden Irak makamının din dışı musiki performansını zenginleştirip geliştirmesi ile ünlüdür. Musullu, daha sonra başarılı usta bir müzisyen olarak, Irak'ta bilinmeyen yeni Türk melodik makamlarını takdim ederek özellikle Irak müziğine nihavent ve hicazkâr makamlarının kazandırılmasına da katkı sağlamıştır. Ayrıca Irak hicaz divanını etkileyen, Irak'a getirdiği Türk makam dağarcığından esinlendiği eserleri de bulunmaktadır (Hassan, 2006: 99-110).

Hafız Osman'ın ayetlerin manasını adeta yaşayarak Kur'an-ı Kerim okuması, Arapça bilmeyenlerin dahi hafızın jest ve mimikleriyle okunan ayetin manasını hissetmelerini sağladığından bu onu halkın çokça rağbet ettiği bir hafız haline getirmiştir (Şakir, 2015: 37).

Hafız musikişinasların pek çoğu aynı zamanda bestekâr, naathan, miraciyehan, ayinhan, kasidehan ve durakhan olarak Türk musikisinin gelişiminde önemli rol oynamışlardır. Türk musikisine sadece dini değil, la-dini denilen formlarda da eserler kazandırmışlardır. Musullu Osman Efendi de Türk müziğine dini ve klasik alanlarında hizmet etmiş hafız musikişinaslardan biridir (Demirtaş, 2008: 361-375).

Hafız Osman İstanbul'un meşhur Cami-i Kebir'i Ayasofya'da müezzin mahfilinde kıraatini icra ederken duyulan tecvit güzelliği dinleyenleri ağlatmıştır. Edebiyat ve sanat camiasında büyük bir şöhrete ulaşmıştır. Türk kâripler etrafında toplanarak ondan tecvit ilmine dair eğitim almışlardır. Bu sebeple ailesini Musul'dan getirerek Nur-i Osmaniye civarında bir eve yerleşmişlerdir (Al Bakri, 1996: 33-34).

Musullu Hafız Osman'ın hazırlıksız olarak ettiği dualar ve okuduğu hutbelerdeki hitabeti son derece etkileyici ve özenli olduğundan bir duahan ve hatip olarak da dikkat çekmiştir (İnal, 1955: 187-189).

Ebü'l-Hüdâ Es-Sayyâdî en son 1878'de geldiği İstanbul'da 1885 yılında Rumeli Kazaskerliği rütbesini almış Halepli bir Rıfai şeyhidir. Sultan II. Abdülhamit'e yakınlığıyla bilinir. Dönemin devlet politikalarında etkili bir figür olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Ebü'l-Hüdâ, Hafız Osman Efendi'nin İstanbul'da feyz ve destek aldığı bir zattır. Hafız Osman'ı Sultan Abdülhamit ile tanıştıranak ona yeni ufuklar açmıştır. Sultan Abdülhamit, Osman Efendi'nin Ayasofya Camii'ndeki imam hatipliğine bizzat şahit olmuş, sesinin güzelliğinden ve belagatinden çok etkilenmiş ve kendisini saraya davet etmiştir. Arap kaynaklarında Sultan II. Abdülhamit'in Musullu Hafız Osman'a, İmam Senûsî'nin siyasi hedeflerini teftiş vazifesiyle Libya Trablusgarp'a gönderecek kadar güvendiği yazılıdır. İmam Senûsî, Hafız Osman'ın gelişindeki maksadı anlayıp kendisini ağırlamış ve onurlandırmıştır. Irak, Türkiye, Mısır, Lübnan ve Doğu Akdeniz seyahatlerinde gittiği her mecliste sanatçıların ilgi odağı olan Musullu Osman Efendi aynı zamanda Arapça, Türkçe, Farsça şiirleri olan, irticalen şiir söyleyebilen bir şair olarak, özellikle Irak'ta yazıp bestelediği naatleriyle ün kazanmıştır (Al Bakri, 1996: 38-43). Osman Efendi'nin Sahip Molla'ya Hz. Muhammed (SAV) için; "Ben şu aciz lisanımla O'nun için yedi bin beyit söyledim" ifadesi yazdığı naatlerin hacmini göstermektedir (Özalp, 2000: 31-32).

Musullu Hafız, davudi sesini okuduğu doğaçlama formdaki manaya göre ustalıkla ve sık sık, pesten tize oktavlara atarak okumuştur. Oktav kullanma geleneği Musul'a özgüdür. Osman Dede okuduğu eserlerde mana prozodisine çok önem vermiştir. Suriye bölgesi Kur'an-ı Kerim tilaveti tavrıyla İstanbul kıraatini birleştirmiştir. Yenikapı Mevlevihane'sinin dervişi olarak "*Defter-i Dervişan*"da ismi kayıtlıdır ve şeyhlik icazeti vardır. Çilesini 1900'lü yılların başında tamamlamıştır (Özalp, 2000: 31-32).

Osman Efendi kendisini Kıraat ilimleri, Fıkıh, edebiyat ve musiki gibi pek çok alanda yetiştirmiş bir hezarfendir. Ömrünü Bağdat, Musul, Mısır, Beyrut, Astana, Levant bölgesi ve İstanbul arasında sürekli yaptığı seyahatlerle geçirmiştir. Buralarda yer yer eğitimci, müzisyen, yazar, sahaf, hatip ve vaiz olarak bulunurken bütün meclislerde itibar görmüştür. Müzik ve şiire getirdiği yenilikleri aktardığı her şehirde bir fenomen olmuştur. Musullu Hafız Osman neşeli, tatlı, duyarlı, kıvrak zekâlı bir kişiliktir. Usta bir hanende ve Kur'an kıraatının en önemlilerinden olan bir din adamıdır. Seçkin bir şair, besteci, udi, kanuni, flütist, neyzen ve özellikle tabla çalmakta mahir bir ritim sanatçısıdır. Sarayda, kültür merkezleri, okullar, tekkeler, konaklar vb. meclislerde daha ziyade hanendeliği ile ön planda olmuştur. Kitap yayıncısı, şair ve yazar olarak da eserler vermiştir (Kerim, 2017: 5).

Mısır'da çıkardığı El-Me'arif adındaki ilmi, siyasi, edebi ve tarihi dergiye bakarak, sahibi, editörü ve yazarlarından olan Musullu Hafız Osman Efendi'nin aynı zamanda bir siyaset bilimci olduğu sonucuna varılmıştır. Nitekim Sultan II. Abdülhamit bir diplomatlık göreviyle onu Libya'ya yollamıştır (Kerim, 2017: 14) Sultan II. Abdülhamit, Musullu Hafız Osman'ı ilmi ve sanat yönleriyle takdir ve himaye etmiş, bazı maddi hediye ve payelerle onurlandırmıştır. Hatta Osman Efendi 1895 yılında İstanbul'dan

Kahire'ye gidene kadar Türk müziği alanındaki ustalığı, Türkçe 'ye hâkimiyeti ve sultana yakınlığı sebebiyle onu Türk zannedenler olmuştur (Kerim, 2017: 9).

Musullu Hafız Osman Efendi'nin âmâ olmasına rağmen çok iyi satranç ve domino oynadığı, kimsenin onunla yarışmadığı kaynaklarda belirtilmiştir (Kerim, 2017: 12).

Musullu Hafız Osman'ın Hayatından Kesitler

Hafız Osman Efendi'nin bazı kaynaklarda doğum yılı 1840 (Aksoy, 2007: 462), bazı kaynaklarda ise 1854 olarak kaydedilmiştir (Mir Basri, 1994: 353). Musul'da doğmuştur, Arap asıllıdır. Türkçe kaynaklarda Osmân el-Mûsulî, Musullu âmâ hafız, Musullu Hafız Osman Dede, Molla Osman; Arapça kaynaklarda Molla Osman el-Musuli, Othman Al-Mawsili gibi isimlerle karşımıza çıkmaktadır. Musullu Âmâ Hafız Osman Dede Efendi, bazı kaynaklarda Hâfız Şehla (Şaşı) Osman ile karıştırılmaktadır. Bu karışıklığa her ikisinin de aynı dönemde yaşayan, aynı fasıllarda icracı olarak bulunan, İstanbul'da Tanburi Cemil Bey gibi büyük bir ustayla çalışan, gözleriyle ilgili lakaplar almış, Osman ismine sahip, iyi hafızlar olmaları sebep olmuştur.

Kaynaklarda Musullu Hafız Osman'ın seksenli yaşlarında bir trafik kazası sonucu 1918 (Aksoy, 2007: 462) ve 30.01.1923 (Kerim, 2017: 14) yıllarında vefat ettiğine dair iki farklı tarihle karşılaşılmıştır.

Musullu Osman Efendi'nin babası ve diğer ataları sokaklarda güzel ses ve nağmeleriyle halka su dağıtma işiyle geçimini sağlamış su tüccarlarıdır. Osman Efendi dört yaşından itibaren dinlediği bu sesleri taklit ederek sesini ve hançeresini geliştirmiştir. Daha sonra manzum dizelerdeki ahengi fark ettiğinde hafızasında oluşan bu nağme ve şiir dağarcığını birleştirerek doğaçlama ses icrası çalışmalarını kendi kendine yürütmeye çalışmıştır. Kendisine on beş yaşında âlim sarığını taktıracak ilimlerin temeli bu şekilde atılmıştır. Görme yetisini kaybettiği yedi yaşından sonra kendisine okunan uzun şiirleri hemen ilk okunuşta ezberleyerek bir anda bestelemeye başlamıştır. Osman Efendi duyduğu her sesi taklit edebilen bir yeteneğe sahiptir. Müzik yeteneği ile taklit yeteneğinin üst seviyede olması onun sanat gelişiminde daha hızlı adımlarla ilerlemesine vesile olmuştur. Ancak annesiz büyümesinin üstüne, yedi yaşındayken babasının da ölmesi ve görme yetisini kaybetmesi onu ruhsal bir çöküntü içine düşürmüştür. Bu kimsesizlikten sonra hamiliğini üstlenen komşusu Mahmûd b. Suleymân el-Ömerî'nin onun yeteneğini fark etmesi ve öncelikle hafızlığa sevk etmesiyle müziğin ve Kur'an-ı Kerim'in manevi gücüyle rehabilite olmuştur. Bazı kaynaklarda henüz bir yaşındayken üvey anne zulmüyle gözlerinin kör edildiğinin belirtilmesine rağmen (Oransay, 1977: 150), pek çok kaynakta da yedi yaşında geçirdiği çiçek hastalığı sebebiyle görme yetisini kaybettiği yazılıdır (Mir Basri, 1994: 353).

1865 yılında kendisini evlat edinen Mahmud el-Ömerî vefat edince Bağdat'a gitmek üzere Musul'dan ayrılmıştır. Burada önemli âlimlerden istifade etmiş, Sahih-i Buhari okumuştur. Musul, Abbasi döneminden itibaren kıraat ve kıraat ilimlerinin mezhebine göre öğretildiği, Kur'an okullarıyla meşhur bir şehir olduğundan Osman Efendi hacca gittikten sonra 1886 yılında Musul'a dönerek ilim tahsiline burada devam etmiştir. Şatibiyye usulüne ilişkin yedi kıraat (kıra'at-i seb'a) ve daha sonra on kıraat ve Tekbir okumuştur (Kerim, 2017: 9).

Musullu Hafız Osman Efendi, 1881 yılında Ahmet İzzet Paşa b. Mahmûd el-Ömerî eşliğinde Bağdat'a gidip orada Şeyh Dâvûd en-Nakşibendî ve Bahâ' el-Hak'tan dersler almış, buradaki sanatçılardan da yararlanmıştı. Ayrıca Musul'lu sanatçılardan müzik eğitimi görmüştür. Daha sonra hacca gidip 1886 yılında Musul'a döndükten sonra 1889 (?) yılında İstanbul'a gitmiştir. Bu yıllarda Ayasofya Camii, kendisini dinlemeye gelen müzisyenlerle dolup taşmaktadır. Bir süre sonra Mısır'a gitmiştir. Beş yıl

kaldığı Kahire’de kitaplarını bastırması ve 1896 yılında “el-Me’ârif” dergisini çıkarmıştır. Mısır’da bir müzik dehası olarak kabul görmüştür. Burada Muvaşahat, Al-Ahlan ve kendi çıkardığı El-Ma’arif gibi gazete ve dergilerde yazılarını yayımlamıştır. Bundan sonra hayatı Bağdat, İstanbul, Mısır, Şam, Dimaşk, Beyrut, Halep, Musul ziyaretleriyle devam etmiştir. Daha sonra ikinci defa hacca gitmiştir. Mısır ve Dimaşk’ta bulunduğu dönemlerde Seyyid Dervîş, Muhammed Kâmil el-Hal’î, Ali Mahmûd, Ahmet Ebû Halîl el-Kabbânî gibi pek çok kişiye müzik dersleri vermiştir. Hafız Osman Efendi 1900’lü yılların başında İstanbul Yenikapı Mevlevihane’sinde çilesini tamamlayıp “*Mevlevi Dedesi*” ünvanını almıştır. İstanbul’da Türk müziğinin Zekai Dede, Bolahenk Nuri Bey, Bahariye Mevlevihane’si şeyhi Hüseyin Fahreddin Dede ve Nazifoğlu Hüseyin Bey gibi ustalarından istifade etmiştir. Çemberlitaş’ta açtığı kitapçı dükkânında sahaflıkla da meşgul olmuştur. Bu dükkân zamanla ilim, sanat ve edebiyatla meşgul olan insanların buluşma yeri haline gelmiştir (Oransay,1977: 149). II. Abdülhamit tahttan çekilinceye kadar padişah adına hac vaazları vermiştir. Daha sonra Irak’a dönmüştür. Osman Dede’nin 1913 yılında Musul Mevlevihane’si şeyhi olarak yüzlerce dervîşânı olduğu daha sonra Bağdat’a geçerek 1914 Nisanında Bağdat Câmî’u’l-Murâdiye Medresesine Şeyhu’l-kurrâ’ olarak atandığı ve Bağdat Mevlevihane’sinde vefatına kadar postnişinlik görevini sürdürdüğü kaydedilmiştir (Kerim, 2017: 9; Mir Basri, 1994:353).

Bağdat’ta bir güzel sanatlar enstitüsünün salonuna, Musul’da bir mahalleye Musullu Osman Efendi’nin adı verilmiştir. Ve yine Musul’da bir meydana “Musullu Osman (Müziyen, sufi, şair) açıklamasıyla heykeli dikilmiştir. Ancak bu heykel 2014 yılında Musul’un işgali sırasında yıkılmıştır. 2019 yılında Musullu Hafız Osman Dede’nin heykeli yeniden yapılmış ve Musul tren istasyonunun karşısındaki eski yerine tekrar dikilmiştir (Algardenia, Al- Khayyat, ET: 07.12.2022).

Musullu Hafız Osman Efendi’nin Türk Musikisi Eserleri

Araştırmalarımızdan edinilen kanaate göre Hafız Osman Efendi’nin Türk musikisi alanında bestelediği eser sayısı çok daha fazla olmalıdır. Ancak başka hafızlarla ve bestecilerle eserleri karıştırılmış olduğu bilgisinden hareketle ve notaya alınmadığı için unutulmuş olabileceği ihtimaliyle günümüze gelen eser sayısının eksik olduğu düşünülmektedir. Hüseyini makamında bestelediği ayin-i şerifin de sadece birinci selamının günümüze ulaşabilmiş olması bu ihtimali güçlendirmektedir.

Osman Dede’nin Mevlevi kıyafetiyle gezdiği, 1906 yılında Levant Bölgesi’ne giderek burada edebiyat meclislerinde şiirler söylediği, bulmacalar sorduğu, Kur’an-ı Kerim okuma ve musiki alanında talebeler yetiştirdiği, sürekli bulunduğu farklı kültürel ve dini meclislerde bestelerini öğrettiği, fıkıh sohbetlerinde konuşmalar yaptığı kaynaklarda zikredilmektedir (Kerim, 2017: 9). Öte yandan Durham Üniversitesi’nin koordinatörlüğünde; İstanbul Üniversitesi, Kolombiya Andes Üniversitesi, Gazze İslam Üniversitesi, Brezilya Sao Paulo Üniversitesi’nin ortak katılımıyla yürütülen “*BİPHEC (Bir Ortak Kültür Unsuru Olarak Müziğin Yükseköğretime Erişim ve Öykünme Üzerine Etkisi)*” isimli bir proje gerçekleştirilmiştir. Aralık 2019’da tamamlanan bu proje kapsamında Suriye’den gelen gençlerle, Ubeydullah Sezikli yönetiminde “*Ortak Müziğimiz İlahiler & Şarkılar*” konseri gerçekleştirilmiştir. Bu konserde icra edilen “*Üsküdar’a gider iken*” isimli İstanbul türküsü, Gönül Akkor’un seslendirdiği “*Böyle gelmiş böyle geçer dünya*” şarkısı ve “*Ada sahillerinde Bekliyorum*” isimli hicaz şarkının Arapça ilahi form ve güftelerine sahip orjinalleri icra edilmiştir. Konserde eserlerin Arapçalarını icra eden Suriye’li gençler, bu eserlerin sözlü kültür mirası olarak dedelerinden öğrendikleri Şazeli tekkesi ilahileri olduklarını belirtmişlerdir (biphec, Sezikli, ET, 11.12.2022). Ayrıca Ziyad Al-Shalchi, İraçî Maqam isimli bir Arap blog sayfasında Musullu Hafız Osman ile ilgili araştırma ve bulgularını paylaşmıştır. Bu bilgiler arasında Musullu Osman Efendi’nin sözlerini yazdığı ve bestelediği, Irak, Mısır, Levant, Türkiye, Hicaz, Yemen ve Libya’da, bazıları ünlü şarkılara dönüşmüş, dünyevi ve

duygusal sözlerle değiştirilmiş pek çok dini eser olduğundan bahseder. Bu bilgiler arasında “Üsküdar’a gider iken” (Kâtibim) isimli Nihavent İstanbul türküsü ile “Allahümme Salli Alel Mustafa” sözleriyle başlayan Mahur Salat ü Selam’ın bestecisinin Musullu Hafız Osman olduğunu da belirtmiştir. Ancak Mahur Salat’ın ses kaydını koyup açıklamasına Acem-aşiran makamında yazmıştır. Musullu Hafız Osman Efendi’ye ait olduğu düşünülen pek çok ezginin, Osman Efendi’nin âmâ olması sebebiyle kayıt altına alamaması ve çokça şehir ve meclisi ziyareti sebebiyle eserlerinin kulaktan kulağa yayılıp başka bestecilere atfedildiğinden bahsettiği bir eser listesi yayımlamıştır (iraqimaqam, Al-Shalchi. ET. 5.12.2022). Milliyet Gazetesi’nin 02.02005 tarihli “Bağdat’tan Barış Şarkıları” başlıklı bir haberinde de; 1940’lı yılların başında Bağdat’ta doğan Iraklı ünlü müzisyen İlham Al Madfai’nin “O şarkının orijinal adı "Ya Athouly"dir. Sizin "Üsküdar’a Gider iken" olarak bildiğiniz bu parçayı aslında Musullu bir müzik ustası olan Mullah Othman Mawsuli bestelemiştir. "Ya Athouly" ah benim canım sevgilim anlamına geliyor ve aşkın gücünü anlatan sözleri var.” İfadelerine yer verilmiştir (milliyet, Bağdat’tan Barış Şarkıları, ET. 07.12.2022). Ancak Kâtibim türküsünün pek çok kültürün benimsediği, sevilen bir ezgi olması, TRT repertuarında 14456 numara ile kayıtlı notasında Mahur Salat’ın bestecisinin meçhul olarak belirtilmiş olması ve araştırmalarımız neticesinde bu iki eserin bestecisinin Musullu Hafız Osman olduğuna dair kesin bir bilgiye rastlanılamamıştır. Musullu Hafız Osman Dede’nin seyahatleri, eserlerini icra ettiği ve yaşadığı şehirlerde katıldığı çok sayıda dini ve kültürel meclis dikkate alındığında bu eserlerin bestesinin kendisine ait olma olasılığının yüksek olduğu düşünülmektedir.

Musullu Hafız Osman Dede’nin Fuzuli’nin şiiriyle bestelediği "Vaslın Bana Hayat Verir Firkatin Memât” dizisiyle başlayan Hüzzam ilahisi, Mustafa Kemal Atatürk’ün en sevdiği ilahidir. Hatta Albay Selahattin Gürer, Mustafa Kemal Paşa’nın bu eseri, Ankara’da geçirdiği yıllarda pencereden dışarıya bakarken sık sık seslendirdiğine bizzat şahit olmuştur. Bestekâr, zakirbaşı ve mutasavvıf Albay Selahattin Bey o sıralarda askerdir. Albay Selahattin Bey bu bilgiyi, 2012 yılında vefat eden dini musiki icracısı, kudümzen, gazeteci, yazar Nezih Uzel’e anlatmıştır. Nezih Uzel Musullu Hafız Osman Efendi’nin de zamanında postnişini olduğu, 1998 yılında Prof.Guiseppe Fanfoni tarafından onarılan Kahire Mevlevihane’sini yeniden hizmete açtırmayı başaran kişidir (haberturk.Uzel,ET.07.12.1022).

*Vaslın bana hayât verir firkatin memât
Sübhâne hâlikî halaka 'l-mevte ve 'l hayât*

*Hicrânına tehammül iden vaslını bulur
Tûbâ li men yüsâ'idühü's-sabru ve's-sebât*

*Mihrindir iktinâ-i mekâsıd vesîlesi
Mâ şâe men erâde bihi'l fevze ve'n-necât*

*Dökmüş riyâz-ı tab'ıma bârân-ı şevkini
Men enzele'l miyâhe ve ahyâ bihe'n-nebât*

*Hakk âferînişe sebeb etdi vücûdunu
Evcebe bi'z zuhûri zuhûre'l mükevvenât*

*İzîd serîr-i hüsne seni kıldı pâdişâh
A'lâ kemâli zâtike fî ahseni's sıfât*

*Kıldın edâ-yı na't Fuzûlî tamâm kıl
Kemmeltü bi's-selâmi ve temmettû bi's salât.*

Türk din musikisi açısından önemi büyük olan Kerbela Vakasının ve Muharrem ayını konu edinen, bu ayın önemine dair gerçekleştirilen ritüel ve merasimlerde en çok icra edilen eserlerden biri de güftesi Yunus Emre'ye, bestesi de Musullu Osman Dede'ye ait olan; "Şehitlerin ser çeşmesi enbiyanın bağı başı, evliyanın gözü yaşı Hasan ile Hüseyin'dir." dizeleriyle başlayan hicaz makamındaki ilahidir (Özdamar, 1997: 101-105).

Hilmi Rit'in hazırladığı 29.02.1968 tarihli bir gazete kupüründe Cevdet Çağla'nın otobiyografisine yer verilmiştir. Burada Cevdet Çağla, Musullu Hafız Osman'ın Hüseyini Ayin-i Şerif'inin bizzat kız kardeşi tarafından notaya alındığını belirtmiştir. Ancak bu ayinin birinci selamı dışındaki notaları şimdilik kayıptır (Taha Toros Arşivi, Dosya No: 97-Cevdet Çağla).

Tablo 1 Musullu Hafız Osman Efendi'nin günümüze gelebilen eserlerive ona nispet edilen bir eserin künyeleri

Eser Adı	Söz Yazarı	Makam	Form	Usul	TRT Repertuar No
Arif ol ayine-i insane bak	Aziz Mahmud Hüdai	Hicaz	İlahi	Düyek	14659
Bu neva-yı dil-hıraş ah-ı dil ü canım mıdır?	Belirsiz	Bestenigâr	Şarkı	Ağır Aksak	2592
Bugün ben olmuşum âşık güzeller şahı bir yare	Kuddusi	Şehnazhaveran	İlahi	Devr-i Hindi	
Doğdu ol sadr-ı risalet	Niyazi Mısri	Isfahan	İlahi	Yürük semai	14676
Eya sen sanma ki senden bu güftar-ı dehan söyler	Nakşi Akkirmani	Bayati Araban	İlahi	Düyek	14144
Feryad ki feryadıma imdad edecek yok	Nigar Hanım	Nihavent	Şarkı	Sengin Semai	4430
Fırakınla cihandan rihletim bir aha kalmıştır	Osman Efendi	Nihavent	Şarkı	Aksak	4465
Gamdan beni azad et Yâ Hazret-i Nureddin	Şeref Hanım	Suzinak	İlahi	Düyek	16200
Hayr u teslimatin min sabbin sadı	Osman Efendi	Mahur	Şuğul	Düyek	-
Müpteladır sana gönlüm ey nev-civan	Belirsiz	Saba	Şarkı	Aksak	7792

Neşeyab-ı lutfun olsun bu ser-i şuridemiz	Belirsiz	Hüzzam	Şarkı	Ağır Aksak	8229
Sen bana benden yakınsın ey şeh-i cud ü seha	Belirsiz	Hicaz	İlahi	Evsat	-
Süruşan raksederler cümle tehli-i ilahide	Nuri Efendi	Hüzzam	İlahi	Düyek	14351
Teshire seni çare yok ey reşk-i peri	Belirsiz	Hüseyini	Şarkı	Sengin Semai	10658
Var idi emniyetim zumumca istikbalime	Belirsiz	Nihavent	Şarkı	Devr-i Hindi	-
Vaslın bana hayat verir fırkatın memet	Fuzuli	Hüzzam	İlahi	Düyek	-
Yaktı dil-i viranemi yıktı temelinden	Belirsiz	Suzinak	Şarkı	Aksak	11072
Hüseyini ayin-i şerif (Birinci selam)	Mevlana	Hüseyini	Mevlevi Ayini		-
Sadr-ı bezm-i nûr-i âlem ey Habîb-i Kibriyâ	Nasûhî	Bayatî-Araban	İlâhî		-
Şehîdlerin ser-çeşmesi	Yunus	Hicâz,	İlâhî	Düyek	-
Ada sahillerinde bekliyorum (?)	Belirsiz	Hicaz	İstanbul Türküsü	Sofyan	-

Musullu Hafız Osman'ın İlmî Eserlerinden Örnekler

Hâfız Osman Efendi'nin şiir ve kasidelerinde çoğunlukla Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt'e methiyeler göze çarpmaktadır. Tevşih yazıp besteleme konusunda da bir ekoldür (Al Bakri, 1996: 50).

Yusûf es-Suveydî', Şeyh Ahmet er-Rifâ'î gibi zatlara yazdığı methiyeler, tasavvufî şiirleri ve çok sayıda naatten başka İstanbul ve Kahire'de basılmış eserleri vardır(Şaban, 2011: 102);

- 1- El-Ebkâru'l-hisân fi medhi Seyyidi'l-ekvân (1895)

Hz. Peygamber ve ehl-i beytine hoş bir silsile halinde övgüler içeren mısralardan ve muhammes nazım şeklindeki kasidelerden oluşmaktadır.

- 2- Tahmîsu Lâmiyeti'l-Bûsîrî (1895)

3- El-Merâsî'l-Mûsulîye (1897)

Bu kitap molla Osman'ın Mısır'da bulunduğu dönemde Mısırlı âlimlerin vefatı üzerine yazdığı mersiye ve kasidelerden oluşan özel bir dîvandır.

4- Mecnû'at Se'âdeti'l-dâreyn (1898)

İçerisinde nesir mukaddimeler ve güzel kasidelerin bir arada bulunduğu bir eserdir.

5- El-İbtikârul-hassân fi medhi Seyyidi'l-ekvân (1895)

Abdübâkî el-Ömerî'nin el-Bâkiyâtu's-sâlihât isimli şiir mecmuasına yapılan tahmistir.

Musullu Hafız Osman Efendi'nin İstanbul Çevresi

Musiki ve tasavvuf tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biri olan Bahâriye Mevlevîhânesi Şeyhi Hüseyin Fahreddîn Dede Efendi, Musullu Hafız Osman Efendi'nin çağdaşı klasik Türk müziği üstatlarından biridir. Hüseyin Fahreddîn Dede, 15 Ekim 1853 - 14 Eylül 1911 tarihleri arasında yaşamıştır. Neyzen, nazariyatçı, bestekâr ve hoca olarak musikiye önemli hizmetleri olmuştur. Musiki sanatına yaptığı hizmetin büyüklüğü, öğrencilerine bakılınca hemen anlaşılabilir. Öğrencileri arasında Hüseyin Sadedin Arel, Suphi Ezgi, Rauf Yekta Bey, Zekâizâde Hâfız Ahmet Irsoy, Muallim Kâzım Uz, Muallim İsmâil Hakkı Bey, Musullu Hâfız Osman Efendi, Neyzen Emîn Dede (Yazıcı), Abdülkâdir Töre, Refik Tâl'at Alpman ve Ahmet Avni Konuk gibi büyük değerler olmuş şahsiyetler vardır (Çevikoğlu, 2010).

Musullu Hafız Osman'ın musiki hocalarından Behlül Efendi, musiki alanında Yenikapı Mevlevihane'si şeyhi Osman Selahaddin Dede, Hamamizade İsmail Dede Efendi, Mûsâ Dede gibi ustalardan eğitim almıştır. Behlül Efendi özellikle “durak” okumakta şöhret kazanmıştır. Bestelediği dini ve din dışı pek çok eserinden günümüze sadece bir durak ve iki ilâhî notası ulaşmıştır. Öğrencileri arasında, Musullu âmâ Osman'dan başka; Zâkirbaşı Malak Hâfız, Şeyh Mesud, yeğenleri Bestenigâr Ziya Bey ve Şeyh İhsan İyisan gibi meşhur sanatkârlar vardır (Çetin, 2019: 13).

Zekâi Dede Efendi'nin bestecilikte bir deha olarak, Türk musikisinin çok çeşitli form, makam ve usulleriyle oluşturduğu eserleri vardır. Hocalığıyla musikiye büyük sanatkârlar kazandırmıştır. Bu sanatkârlardan bazıları; Ahmed Avni Konuk, Ahmed Irsoy, Şevki Bey, Muallim Kazım Uz, Leon Hancıyan, Musullu Hafız Osman, Hüseyin Fahrettin Dede'dir (Adanır, 1989: 67; Aksoy, 207: 462-463).

Hafız Osman Dede'nin hayatı boyunca seyahat ettiği geniş coğrafyada sayısız talebesi olmuştur. Bu öğrencilerine bir kaç örnek vermek gerekirse; küçük yaşlarından itibaren başlayıp en çok ilgilendiği talebelerinden olan Ahmet Cevdet Çağla (1900-1988), besteci ve keman sanatçısıdır. İlk musiki derslerini Musullu Hafız Osman'dan almıştır. Türk musikisi repertuarında bestelemiş olduğu yüz civarında eseri bulunmaktadır (Özalp, 1996: 118). Küçük yaşlardan itibaren, evlerinde gerçekleşen müzik toplantılarında bulunmuştur. Komşuları olan Musullu Hafız Osman Efendi'den çokça istifade etmiş, kendisiyle birebir meşk etme imkânı bulmuştur (Rona, 1960, s. 325).

Osman Dede'nin “Kırâat-i Aşere” icazeti verdiği en meşhur öğrencisi Musul Şeyhü'l-Kurrâ'sı Şeyh Muhammed Sâlih el-Cevâdî'dir. O da kurrâ hafız bir kuşak yetiştirmiştir. Hâfız Osman Efendi bu öğrencisine duyduğu derin muhabbeti icazetini verirken yaptığı konuşmasında belirtmiştir (Al Bakri, 1996: 69).

Yine öğrencilerinden Kazım Uz 1873-1943 yılları arasında yaşamıştır. Sultaniyegâh makamındaki Mevlevî ayinini 1898’de Hâfız Musullu Osman Dede Efendi’nin ısrarı üzerine bestelemiştir. Zekai Dede ve Musullu Osman Efendi’den musiki alanında çokça istifade etmiştir. Mehmet Akif Ersoy’un İstiklâl Marşı’nı da besteleyen Kâzım Bey’in, Türk musikisinin çeşitli formlarında yaklaşık 200 civarında eser bestelediği belirtilmektedir (Özalp, 2000: 204).

Musullu Hafız Osman genellikle ramazan aylarında müdavimi olduğu Şehzadebaşı’ndaki Fevziye Kıraathanesi’nde Kemani Memduh, Kanuni Şemsi Bey, Kanuni Âmâ Ali Bey ve Hanende Karakaş ile küme fasılları yapmıştır. Kaşıyarık Hüsameddin Bey, Hâfız Şevki Bey, Hâfız Şehla Osman Efendi, Hoca Ziya Bey ve Tanburi Cemil Bey gibi ustalarla birlikte ise sarayda ve konaklarda düzenlenen fasıllara hanende ve kanuni olarak katılmıştır. Özellikle Şeyhülislâm Sahip Molla’nın yalısında haftada bir düzenlenen yemekli, müzikli toplantılarda da müzik icrasına sesi ve sazıyla iştirak etmiştir. (Koşar, 2019: 45)

İbnülemin Mahmut Kemal Bey “Hoş Sada” isimli kitabında bu fasıl günlerinden bir hatırasını şöyle nakletmiştir; “*Kemani Ömer, Kaşıyarık Hüsameddin, babam Hafız Şevki Bey, Bestenigâr Ziya Bey bir de bu hakir, Şeyhülislâm Sahip Molla Beyefendi’nin İncir Köyü’ndeki yalısında haftada bir gün toplanır, yemekten sonra musiki fasılları yapardık. Bu fasıllara Musullu Osman da kanun ile iştirak eylerdi. Bir akşam Musullu Osman yemeğe geç kalmıştı, herkesin tabağındaki pisi balığı mis gibi kokarken Hafız Osman Efendi geldi. Aynı cins balık bitmiş olduğundan ona uskumru balığı getirdiler. Koku alma kuvvetinin yardımı ile tabağdaki balığın pisi balığı olmadığını anladı. Derhal uşağa: Oğlum, bu balık başka balık dedi. 1917 de Bağdat’ta kendisine tesadüf ettim. Hiç konuşmadan elini öptüm, elimden tuttu ve beni tanıdı.*” (İnal, 1955: 187-189).

XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında Musullu Hafız Osman Efendi ile aynı dönemde yaşamış olan Salâhî mahlaslı Ali Salâhaddin Yiğitoğlu dinî-tasavvufî Türk edebiyatının önemli temsilcilerindedir. Divan şiirine bağlı fakat yeni şiir akımından da etkilenmiş bir şairdir. Musullu Hafız Osman Efendi’den fikri ve manevi olgunlaşmasında çokça istifade etmiştir. Hafız Osman’ın manzum ve mensur takrizini ihtiva eden mensur eseri Mehâsin-i Ahlâk 1908 yılında Matbaa-i Kütübhâne-i Cihân tarafından yayımlanmıştır (Ertem, 2022: 339). Mütefekkir şair Ali Salahattin Bey, Hafız Osman Efendi’yi büyük ve üstat birisi olarak anlatmıştır. Onun için derin ifadelerle yazdığı şiirleri vardır;

“*Yaşa Osman-ı latif-ül elhan ruh-i Davud’u kılarsın ihya
Musiki ilmi seninle kaim olamaz Ka’bına ishak res’a
Dide-i kalbin açıktır gerçi zahiren sen görünürsün amma
Cahilin aybını tek görmeyesin diye Mevla seni kılmış âmâ*” (Tansel, 1973: 266).

Musullu Hafız Osman Efendi’nin oğlu el-Hac Ahmet Efendi de Mevlevî’dir. Babası onu Musul’daki Şemseddin Mescid’ini bir Mevlevihane’ye çevirmesi ve Irak’ta bu tarikatı ihya edecek bir merkez hâline getirmesi için görevlendirmiştir. Mescit tamir edilip Mevlevihane hâline getirilince Osman Efendi tamir tarihini düştüğü ve bu binayı tamir eden kişinin oğlu Ahmet Efendi olduğuna işaret eden bir şiiri kitabe olarak asılmak üzere göndermiştir. Ahmet Efendi 1910 yılında bu tekkede hizmet etmeye başlamıştır. Musullu Osman Efendi tarih düşürme konusunda da üstat olduğunu gösteren pek çok beyit yazmıştır (Al Bakri, 1996: 63).

Sonuç ve Tartışma

Musullu Hafız Osman Dede Efendi’nin seyr ü süluku boyunca Kadiriyye, Rıfaiyye ve Mevlevilik yollarına intisabı vardır. Mevlevilikte çilesini tamamlamış ve şeyhlik icazetini almıştır. İstanbul bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nun başkenti ve kültürün merkezidir. Osman Dede’nin padişahın

resmi görevlerini yerine getiren bir bürokrat ve sanatkâr olarak İstanbul'da tanınmış olması imparatorluğun her yerinde adının duyulmasını ve gittiği her yerde ilişkiler kurabilmesini sağlamıştır.

Musullu Hafız Osman Dedenin mensup olduğu usta-çırak zinciri yoluyla ortaya çıkan sanatkârlar ve sanat eserlerinin kalitesi musiki eğitiminde meşk sisteminin önemini ortaya koyan önemli örneklerdendir.

Meşk sistemiyle ustadan alınan geleneksel üslup ve tavır kişinin kendi müzikal kimliğiyle yoğrulup özgünleşmelidir. Ancak ustanın öğretisini müziği öğrenene kadar basamak olarak kullanıp sonra geldiği geleneğin temellerini reddetmek bu geleneğin doğal gelişimine ve hayatiyetine zarar veren bir durum olarak anlaşılmaktadır. Musullu Hafız Osman Efendi'nin Arap müziğini bir Arap gibi, Türk müziğini de bir Türk gibi üretip, icra etmesinin millî kültür dairesindeki bu geleneğin korunması açısından bir zaruret olması üzerinde düşünülmesi gerekmektedir. Medeniyeti medeniyet yapan değerler içinde toplumun karakteristik müzik öğeleri de bulunmaktadır. Osman Efendi bu konuda bazı türler arasında ayırt edici bir unsur olan üslubun öneminin ön plana çıktığı önemli bir örnektir. Burada tür kelimesinden kasıt; hem müziğin hangi milletin müziği olduğu, hem de icra edilecek eserin formudur. Osman Efendi Arap kökenli olmasına rağmen bestelediği Türk musikisi eserlerinde klasik Türk musikisi geleneğine bağlı kalmıştır. Ama Musul'da yaptığı müziklerde kendi yöresinin karakterine uygun eserler vermiştir. Özellikle dini metinlerin müziklendirilmesinde genetik kodlar çok önemlidir. Dini metinlerin müzikal icralarında nağme yapısı ve dil kullanımının milli değerlere dayandırılması özümsemeyi sağlar. Hafız Osman Efendi'nin Kur'an-ı Kerim okuyuşunda Musul'da bu konuda son derece usta bir eğitmeni haline gelmiş olmasına rağmen, Türk müziğini icra edebilmek için; İstanbul usulü Kur'an tilavetini, Türk musikisini ve Türkçeyi çok iyi derecede ve konunun en iyi ustalarından öğrenebilmek gerektiğinin bilincindedir. Kendi kimliğini ve icra üslubunu geliştirmiştir ama bu hiçbir zaman İstanbul usulü Kur'an tilavetine aykırı şekilde icra etmek değildir. Bu hem Türk müzik kültürüne derin bir saygı ve muhabbet duyduğunun hem de yaptığı işi hakkıyla yapmanın bir göstergesidir. Kur'an-ı Kerim tilaveti İslam ülkelerinin kendi öz müzik değerleriyle şekillenen o topluma özgü bir estetik tecrübe olmalıdır. Bu hususların Türkiye'de yetişen hâfızların mesleklerinin millî özellikleri ve bu özelliklerin önemleri bağlamında vurgulanması, hem dinî musikimizin hem de millî kültürümüzün mevzu-i bahs olan konu açısından hayatiyet taşımaktadır. Farklı kültürlerin üslup ve tavrını öğrenmek ve icra etmek isteyenler kendi milli müzik kültürlerinin icra üslubunu da kazanmalıdırlar. İslam ülkelerindeki her üslup kendine has değerler ihtiva etmektedir. Bu üsluplar kesinlikle birbirlerine alternatif olarak görülmemelidir. Her coğrafyanın kendine özgü geleneksel mûsikîsi öncelikli olarak o bölgede doğan ve yetişen musikişinaslar tarafından hakkıyla icra edilmelidir. Günümüzde musikişinasların yetiştikleri kültüre ait olmayan musikiyi taklit ederek bir ekol oluşturma çabası çoğunlukla aslından uzak kalmaktadır. Böyle bir çabadan ziyade Hafız Osman Efendi gibi musikişinasların özgün tavır ve icraları musikimize zenginlik sunan büyük bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı Haseki Abdurrahman Gürses Eğitim Merkezi bünyesinde hizmet içi dini musiki eğitim kursları gerçekleştirilmekte ve bu eğitim programı bünyesinde verilen müzik eğitimi "*İstanbul Tavrı*" temel alınarak işlenmektedir. Bu çalışmaların milli ve öz musiki değerlerinin gelecek nesillere taşınması adına önemli hizmetler olduğu düşünülmektedir.

Musullu Osman Dede, İstanbul'da büyük musiki ustalarından aldığı eğitimle Arap müziğinin gelişimine de katkıda bulunan bir sanatkârdır. Arap kültüründe Batı nota sisteminin henüz pek duyulmadığı bir dönemde Batı notasını öğrenmiş ve öğretmiştir. Ayrıca gittiği her ülkenin müziğini ve makamlarını öğrenerek bir sentez oluşturmuştur (Al Bakri, 1966: 38).

Osman Efendi doğal yeteneğinin de yardımıyla, çevresindeki bütün sesleri taklit etmekle başlayıp, Musul'un ve farklı kültürlerin müziklerini öğrenip, İstanbul'da Türk müziğinin çok büyük ustalarıyla

meşk etmesinin sonucunda kimseye benzemeyen, özgün bir icra tavrı ortaya koymuştur. Bu tavır Türk musikisinde Musullu Hafız Osman üslubu olarak adlandırılmıştır (Kerim, 2017: 1-16)

Musullu Hafız Osman Efendi'nin bugün elimizde bulunan 20 civarında eserinin olduğu tespit edilmiştir. Güftelerini kendi şiirlerinden ve Aziz Mahmut Hüdei, Kuddusi, Nakşi Akkirmani, Niyazi Mısri, Nigar Hanım, Şeref Hanım, Nuri Efendi ve Fuzuli gibi büyük şairlerden seçmiştir. Bu eserlerin müzikalitesi, Musullu Hafız Osman Efendi'nin klasik musikiye bağlı kalmak suretiyle, geleneği içinden yenileştiren, özgün ve ilhamı yüksek bir bestekâr olduğunu göstermektedir.

Girdiği her mecliste ilgi odağı olarak, şiir, musiki, Kur'an tilaveti, mevlid icrası gibi alanlardaki yeteneğiyle herkesi kendine hayran bırakan Musullu Osman Efendi, din görevlisi, mevlidhan, tüccar, sahaf, yayıncı, yazar ve hoca olarak büyük hizmetler gerçekleştirmiştir. Ömrü boyunca ziyaret ettiği geniş coğrafyada sayısız öğrenci yetiştirmiştir. Müzik meclislerinde ihtiyaca göre bazen sazende, bazen hanende olarak çalışmıştır. Bütün bu işlerinin arasında sarayda sultan huzurunda sık sık hanendelik yapmış ve kendisine maaş bağlanmıştır (T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İ.DH.01048.82334.001). Belagati, hatipliği, edebi eserlerdeki manayı şerh edebilmesi, nüktedanlığı ve sevimliliğiyle bütün ortamları organize edip, dikkatleri üzerine çekmiştir. Bütün bu yönlerine bakıldığında Osman Efendi'nin oldukça girişimci ruhlu biri olduğu sonucuna varılabilmektedir.

Arap Dünyası'nda basın mensuplarının nadir bulunduğu zamanlarda gazetecilikle uğraşmış ve bir dergi yayımlamıştır. Astronomi ilimlerinde de uzmandır (Al Bakri: 83)

Musullu Hafız Osman, Kerkük ve Musul'un makam üstatlarının birçoğunu cezbeden Irak makamının din dışı musiki performansını zenginleştirip geliştirmesi ile de ünlüdür. Daha sonra başarılı usta bir müzisyen olarak, Irak'ta bilinmeyen yeni Türk melodik makamını takdim etmiştir. Böylece nihavent ve hicazkâr makamlarının ve Aksak usullerinin Irak müziğinde uygulanmasına katkı sağlamıştır. Osman Efendi'nin bestelerinde Irak hicaz divanını etkileyen, Irak'a getirdiği Türk makam dağarcığından da esinlendiği eserlerinden anlaşılmaktadır (Hassan, 2006: 99-110).

Musullu Hafız Osman Dede, musiki, edebiyat, hadis, fıkıh, kıraat, tasavvuf, astronomi, aritmetik alanlarında kendini yetiştirmiş ve çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Bütün bu hizmetleriyle Musullu Hafız Osman Efendi, elinden bir ilim nesli yetişen, tek kişilik bir okuldur. Zekâsı ve dirayetiyle zamanının imkânsızlıklarına, kendi fiziksel şartlarının zorluklarına rağmen oldukça verimli bir ömür geçirerek geride ilim ve sanat eserleri bırakmış bir şahsiyettir.

Bu makalede Musullu Osman Dede'nin Türk müziği alanında bestelediği eserler ile siyasi, sanatsal ve kültürel çevresi üzerinde durulmuştur. Osman Dede'nin âmâ olmasına rağmen engelsiz bir yaşamı mümkün kılan azmi ve çalışkanlığı örneklerle anlatılmıştır.

Musullu Hafız Osman Dede'nin hüzzam makamında bestelediği, Fuzuli'nin "Vaslın bana hayat verir firkatin memat" dizeleriyle başlayan eserinin, Mustafa Kemal Atatürk'ün en sevdiği ve sık sık söylediği bir ilahi olduğu ilk defa bu çalışmayla akademik bir yayına taşınmıştır.

Türk müziğinde "Üsküdar'a gider iken", "Ada sahillerinde bekliyorum", "Böyle gelmiş böyle gider dünya", "Mahur Salat" olarak bilinen eserlerin Musullu Hafız Osman Dede'nin bestelediği ezgiler olabileceğinin bazı kaynaklarda zikredilmiş olduğu gibi konular üzerinde durulmuştur.

Ayrıca bu çalışma, tarihsel süreçte devletin himaye ettiği ve edeceği sanatçıların kalitesinin, devletin kalitesini belirleyen ve dünyaya gösteren bir vitrin olduğu gibi hususların ortaya konması bakımından da örnek teşkil edecektir.

Musullu Hafız Osman Efendi saymakla ve yazmakla bitiremeyeceğimiz kadar çok hizmeti ömrüne sığdırarak, farklı kültürlerin etkileşimini ve gelişimini sağlayan bir köprü vazifesi görmüştür. Türk müziği açısından da yaşadığı dönemin diğer büyük sanatçılarıyla birlikte öz müzik kültürünün Osmanlı'dan Cumhuriyete aktarılmasında önemli rol oynamıştır.

Kaynakça

”Bağdattan Barış Şarkıları, ET.07.12.2022. <https://www.milliyet.com.tr/cumartesi/bagdattan-baris-sarkilari-103517>

Adanır, M. (1989). “Tekke Musikisinde Zekai Dede'nin Yeri Ve Önemi”. (Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Aksoy, B. (2009). “Osmanlı Geleneğinde Dinî Musiki Üstüne Birkaç Not”. Diyanet Dergisi, no 221, Pp 9-12.

Aksoy, H (2007). “Osman Dede Efendi Musullu”, İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, c: 33, Pp.462-463.

Al Bakri, Adel. (1996). “Uthman al Mawsilli: al Sha'er, al Musiqar, al Mutasawwuf”. “ Uthman al Mawsilli, the Poet, the Musician and the Sufi ” (Çeviri: Aydın, E. Koşar, B. ve Tekin, E. 2019), Baghdad.

AL- Shalchi, Z. “Mulla Uthman Al-Mawsili”, ET.04.12.2022.

<https://iraqimaqam.blogspot.com/2018/10/mulla-uthman-al-mawsili-tunes.html>

Al-Khayyat, Basil Younis Thanoun “Mulla Othman al-Mawsili tekrar Musul şehrinin kollarına döndü”Yyy. 2019, E.T, <https://www.algardenia.com/maqalat/42501-2019-12-10-12-13-22.html>

Çetin, B. (2019). *Süleymaniye Kütüphanesi Ekrem Karadeniz Koleksiyonundaki 8 Nolu İlâhî Defteri* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)

Çevikoğlu, T. (2010) “Bahâriye Mevlevîhânesi Şeyhi Hüseyin Fahreddîn Dede-Efendi (15 Ekim 1853 – 14 Eylül 1911)”*Aşkın Sultanları Son Dönem İstanbul Mevlevîleri Ulusal Sempozyum, İstanbul*

DEMİRTAŞ, Y. (2008), “XIX. Yüzyıl İstanbul Sosyal Hayatında Dini Musiki”. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13:2 (361-375).

Ertem, D. 2022 “Ali Salâhaddin'in Şiirlerinde Ehl-İ Beyt Sevgisi”. Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, no 16 (Bahar 2022), Pp 339-355.

İnal,İ.M.K.(1955). Hoş Sada Son Asır Türk Musikîşinasları, İstanbul. Maarif Basımevi.

Kerim, F. (2017). “Othman el- Mawsili”, Almada Matbaası: Irakıyyun, Sy.3962, p. 1-16.

Koşar, B. (2019). “Türk Mûsikisinde Hafız Osman Dede” (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Mîr, B. (1994). “A 'lâmu'l-edeb fi'l-'Irâki'l-hadîs” Londra, Dâru'l-hikme, c:2, Pp. 353.

Oransay, G (1977) “Yayınlanmış Türk Din Misikisi Sözlü Anıtlarının Ezgileyicileri”, Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, No 3. Pp 149 - 211

Özdamar, M. (1997). İslâmbol geleneğinde sivil merasimler ve doğumdan ölüme mûsikî. İstanbul: Kırk Kandil

Rona, M. (1960). Elli Yıllık Türk Musikisi. İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Sağman, A. R. (1951). “*Mevlid nasıl okunur ve mevlidhanlar*”. Hakka Doğru, c 289, No 10, p 12.

Sezikli, U.” “*Ortak Müziğimiz İlahiler & Şarkılar*”. Yyy: 28.11.2019, ET, 11.12.2022, <https://biphec.wordpress.com/>

Şaban, İ. (2011). “*XIX. Yüzyıl Osmanlı Irak'ında Edebî ve Kültürel Çevre*”, Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şakir, Z. (2015). Osmanlı Döneminde İstanbul Ramazanları. İstanbul, Akıl Fikir Yayınları.

Tanrıkorur, C. (2003). Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi. İstanbul. Dergâh Yayınları.

Tansel, F.A. (1973). “XX. Asır Türk Edebiyatı'nın Unutulmaması Gerekli Şairlerinden Ali Salahaddin Yiğitoğlu (1877 -1939)” İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Yayınları No 3 p.266.

TC Başbakanlık, 2019, Musullu Hafız Osman Efendi'ye maaş tahsisi, İ.DH.01048.82334.001, Ankara Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

Uzel, N “*Teke Tek Özel*”, ET, 07.12.2022, <https://www.youtube.com/watch?v=oOYY27UzzPE>

Yılmaz, A. “*Nüzûl Döneminde Kur'ân Tilâvet Biçimi ve Modern Dönemle Mukayesesi*”. Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu Bildiriler Kitabı (Amasya, 03-04 Kasım 2017), 233-246

Çatışma Beyanı

Makalenin herhangi bir aşamasında maddi veya manevi çıkar sağlanmamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Bu makalenin planlanmasından, uygulanmasına, verilerin toplanmasından verilerin analizine kadar olan tüm süreçte “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Bu araştırmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.